

יובל דרור, דוד נבו ורנה שפירא (עורכים) תמורות בחינוך – קווים למדיניות החינוך בישראל לשנות האלפיים. תל-אביב: הוצאת רמות. 2003. 484 עמודים.

דבורה קלקין-פישמן*

בכרך זה, המכיל 484 עמודים, מאוגדים עשרים מאמרים אשר נכתבו על-ידי עשרים ושמונה חוקרים, כולם קשורים באופן ישיר או עקיף בבית-הספר לחינוך של אוניברסיטת תל-אביב. לספר ארבעה שערים: "מדיניות של צמצום פערים?"; "תוכניות לימוד – אחדות ו/או פלורליזם"; "מדיניות בית-ספרית בתנאים של העצמה ואחריות" (accountability); "פיתוח מדיניות חינוך פנים-מערכתית וחץ-מערכתית". כותרות אלה מאפשרות לעורכים לקבץ עבודות אשר כולן אכן תורמות להבנת התרחשויות חינוכיות בישראל, וכן הן מרמזות על התכנים המוצגים במאמרים. מטבע הדברים, המאמרים בכל שער מתיימרים "לכסות" רק חלק מהיבטי הנושא הנקוב. בכותבם על נושאים המעסיקים אותם זה זמן רב, החוקרים מעלים מסקנות מבוססות וגוזרים את ההמלצות המתבקשות לדעתם עבור אותו תחום. המלצות אלו מתייחסות להיבטים מגוונים ביותר של מערכת החינוך. כך, למשל, גוזרים אריאלי ושחור המלצות באשר להעסקת מומחים מחוץ למוסדות חינוך בבתי-ספר; דניאל בר-טל גוזר המלצות על "מדיניות רצויה של חינוך לשלום במדינת-ישראל"; אמציה ויזל גוזר מסקנות באשר ל"בחירת הורים בחינוך של תלמידים חרשים וכדי-שמיעה"; ודוד זיסנווין מסכם את "מדיניות החינוך היהודי בישראל מימי היישוב ועד ימינו".

כדי לבסס את השערותיהם או לענות על שאלות המחקר שהם מציגים, החוקרים מגייסים מגוון רחב של מתודולוגיות – הן כמותניות הן איכותניות. במאמרו "ריכוז של מחסור במשאבים", ונגישות לתעודת-בגרות ביישובים ערביים ויהודיים בישראל" מנצל אנדרה מזאוי עיבודים סטטיסטיים מורכבים על מנת להראות בבירור כיצד נוצר קיפוח מצטבר בחינוך הערבי. מאמרים אחרים מביאים נתונים סטטיסטיים – בין אם בטבלאות המסכמות תשובות לשאלוני עמדות ("תקשוב מערכת החינוך בישראל" מאת מידורסר, נחמיאס, וזובסקי וברוך), בין אם בסיכומי הפרסומים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על אודות השקעות בחינוך ("השקעה בהון אנושי: איך נדע מה לעשות?" מאת מארק), ובין אם כדי לסקור את מצבה של הוראת המדעים ואת ההישגים הלימודיים במדעים במערכת החינוך הישראלית ככלל ("החינוך המדעי לקראת המאה העשרים ואחת: ממשאלות לב למדיניות רציונלית" מאת דוד חן). מאמרים אחדים מדווחים על ממצאים ממחקרים איכותניים, דהיינו מחקרים שבהם הופעלו ראיונות פתוחים יחסית (בין השאר, "בחירת הורים בבתי-ספר אוטונומיים כאסטרטגיה להבניה מחדש של מערכות חינוך – המקרה של תל-אביב ולקחיו" מאת היימן ושפירא). כמו כן ישנם דיווחים על מחקרים היסטוריים; כך, במאמרו "השותפות של האקדמיה ו'השדה' במערכת החינוך" סוקר יובל דרור את עליותיהן ומורדותיהן של תרומות המחקר לבתי-הספר, ומצביע מחדש על חשיבות הידע האקדמי לקידום החינוך, ומכאן על הצורך במחקרים נוספים. רחל ארהרד, הכותבת בהרחבה על "התפתחות השירות הפסיכולוגי-היעוצי (שפ") בזיקה לתפיסת 'הרווחה הנפשית של התלמיד' במערכת החינוך", רואה הקבלות בין השינויים בגישות טיפוליות ובין השינויים

* אוניברסיטת חיפה

"בחברה הישראלית בכלל ובמערכת החינוך בפרט" (ע' 333). בספר מצויים גם מאמרים הנוקטים גישה השוואתית לחומרים מתחום המשפט: דן גבתון מתייחס לחקיקה חינוכית ולאופן שבו בתי-משפט מחזקים או מחלישים מטרות חינוך מוצהרות (ראו "אוטונומיה, אנומיה, אינטגרציה ואנרכיה: חקיקה ופסיקה כמכשירים להפעלת רפורמות חינוכיות וליישומה של מדיניות החינוך בישראל"). מבט נרחב על פסקי-דין הנוגעים לאיזון גזעי בבתי-ספר "מגנטיים" בשני מחוזות בארצות-הברית מובא על-ידי גולדרינג וסמריק במאמרם "בתי-ספר מגנטיים והחתימה לאיזון גזעי".

חוקיו של הספר נובע מהיותו אוסף מגוון של עבודות מחקר המעלות סוגיות שהן ללא ספק בעלות חשיבות רבה לציבור ה"לקוחות" של בתי-הספר בישראל, והשוני הרב בין המאמרים המופיעים בספר אינו פוגם בטיבו של כל אחד מהם. המאמרים כתובים בסגנון רענן; הם מעוררים עניין ומעלים לקחים הגיוניים במסגרת התחומים הנדונים. ואולם על אף החיוב הרב העולה ממנו בולטות חולשותיו של הספר כאוסף. בראש ובראשונה יש קושי לחלץ ממנו מסר כולל, לא כל שכן מסר חדשני. אמנם במבוא מוסבר כי חוקרי בית-הספר לחינוך פועלים בכפיפה אחת עם ה"שדה", כלומר מעורבים במרחש במשרד החינוך והתרבות ובבתי-הספר הקיימים, בהפעלת תכניות הלימודים, במערכת הפיקוח וכדומה. אך נראה כי מעורבות זאת כובלת את החוקרים לחשיבה הקשורה לקטגוריזציה המקובלת של המשרד. אין תמה כי רוב ההמלצות באות להדגיש מטרות שמשמעות מהתפיסות הרווחות במערכת ממילא. שוהמי וספולסקי למשל, במאמרם "מדיניות לשונית חינוכית חדשה בישראל: מחד-לשוניות לרב-לשוניות?", סוקרים באהדה את השינויים שחלו במדיניות הלשונית של משרד החינוך – ומחייבים אותם. בסיום מאמרם, כמו בכותרתו, הם מסתפקים בהעלאת סדרת שאלות על אודות השפעותיהן של החלטות אלו על שינויים נוספים בעתיד. בר-טל מפתח "מחשבות" על חינוך לשלום שאותן הציג לראשונה בפני ועדה של משרד החינוך. בשעתה הייתה הוועדה אמורה לטפל בגיבוש תכניות לימוד ומיזמים אשר יקדמו את החינוך לשלום. כיוון שהחוקר הורשה לא לשנות את המאמר עבור הספר, הקורא מתבקש לעקוב אחר טיעון מקוטע המציין רק את קיומן של תיאוריות פסיכולוגיות. יוצא אפוא שהמאמר מדגיש עמדה ערכית ונושא אופי של פולמוס. כתיבה כזאת, אחראית ככל שתהיה, מתאימה יותר למאמר בעיתון מאשר לשיבוץ בספר המתיימר להמציא המלצות הנובעות מעבודה אקדמית צרופה.

גם במאמרים מחקריים חסרה עקביות; בכל אחד ואחד מהם נדרש הקורא להסתגל לנושא חדש, לנתונים מסוגים שונים, וחשוב מכול – למסגרות תיאורטיות שונות. חלק מן המאמרים סוקרים ספרות מחקרית ענפה בתחום מוגדר. כך במאמר שצוין לעיל סוקר דוד חן את ספרות הוראת המדעים בעולם, מסכם את המדיניות הישראלית וגזור המלצות על סמך ניתוח ממצה. מאמרים אחרים מסתפקים בדיווח על מה שהתרחש בארץ (ראו מטיאש, "הוראת ההיסטוריה במערכת החינוך בישראל – בין המשכיות לתמורה"). יש מי שגזור המלצות ממחקר משווה: גבתון מביא נתונים מארצות-הברית (שם יש חקיקה חינוכית יחד עם הסתמכות נרחבת על פסיקות בתי-המשפט) ומאנגליה (שם החקיקה החינוכית נוקשה יחסית וההזדקקות לפסיקות בתי-המשפט מצומצמת למדי) על מנת להבהיר את המצב בישראל, שבה אין חקיקה ראשית בעניין רפורמות בחינוך, והחלטות גורליות נתונות לבתי-משפט. לצד מחקרים רחבי היקף מופיעים מאמרים אחדים המציגים "חקר מקרה". ראו למשל את המאמר "תקשורת ועיצוב מדיניות: השפעתה של העיתונות על קבלת

החלטות בחינוך" מאת שרי בר-און ויצחק קשתי, ואת המאמר של היימן ושפירא שצוין לעיל. כנראה מתוך רצון לתת ייצוג נאות לכל סגל בית-הספר, לפחות אחד המאמרים דן בנושא שאינו נוגע לבעייתיות המיוחדת של מערכת החינוך בישראל ("בתי-ספר מגנטיים והחתיירה לאיזון גזעי" מאת גולדרינג וסמריקר).

כל מי שחפץ ללמוד על אחד הנושאים שהספר מעלה יצא נשכר מקריאת המאמר או המאמרים הדנים בו. כל מאמר לחוד, וכולם יחדיו, מעידים על רצינות עבודתם של חוקרי בית-הספר לחינוך באוניברסיטת תל-אביב. בתור הפגנה של יכולת ושל חריצות, הספר מהווה תרומה מעניינת למדף הספרים על החינוך בישראל. עם זאת, כאמור, כתרומה לדיון על מדיניות או לאפיון מדיניות החינוך במאה שלפנינו, לספר ליקויים בולטים. אין להתכחש לכך שההמלצות המתקבצות לאורך הספר מסגירות גישה פתוחה לחינוך ולחיפוש פתרונות לבעיות המסתמנות בו, ואולם אין לחוקרים המופיעים בספר עמדה משותפת ברורה באשר לכיוון הרצוי של המדיניות החינוכית או ליסודות האידיאולוגיים ההכרחיים למדיניות כזו. נראה לי כי פגם זה נובע בין היתר מן העובדה המבורכת לכאורה שלחוקרי בית-הספר לחינוך יש יד במתרחש ב"שדה". בהיותם מעורבים במערכת כפי שהיא, ייתכן שאין להם שהות להפוך את השאלות הדחופות שבהן הם עוסקים לבעייתיות (problematization). אין ספק כי המאמרים חסרים הצעות ממשיות לתיקון מעבר לבעיה שכבר הוגדרה; החוקרים אינם מתייחסים כלל לשבירת מסגרות קיימות, והרעיונות המוצעים במאמרים חסרים מעוף. באשר לספר, שורש החסר נובע מן ההמשגה שהדריכה את העורכים; חסרה הגדרת תפיסה כוללת ביחס למהותה של מדיניות חינוכית, וזאת למרות שכבר בעמוד 13, בתחילת המבוא, הקורא מתבשר כי "מדיניות חינוכית קשורה לתהליך מתמיד של שינוי", ויתרה מזאת – "היא [מדיניות חינוכית] צריכה להיקבע על-פי התמורות החברתיות והחינוכיות התכופות בישראל, ולהסתייע בתיאוריה ובמחקרי חינוך עדכניים מהארץ ומהעולם" (שם). עצם ההכרה ביחסי הגומלין בין ה"חברה" וה"חינוך" מחייבת התייחסות לתיאוריות סוציולוגיות העשויות לתאר ולהסביר את מקומה של מדיניות החינוך כמפעל חברתי, וכיצד היא נוצרת על-ידי "חברה" מסוימת. ההסבר המתלווה להצהרת המבוא אינו ממקד את התפיסה אלא ממשיך בהיגדים כלליים שעל-פיהם החינוך מושפע על-ידי החברה והחברה מושפעת על-ידי החינוך – כאילו מדובר בשתי ישויות שקולות ואוטונומיות. ספר המתיימר להציג "קווים למדיניות" חייב להבהיר את משמעויות הקשרים בין חברה ובין חינוך, ולפרוש את המשמעויות המקומיות הייחודיות של החינוך בחברה הישראלית. הצהרות כלליות המקבלות את צביון משיח הבריות בחיי יומיום אינן אלא התחמקות מהתמודדות עם השאלות הנוקבות של מדיניות חינוכית. ספר זה אינו מתייחס כלל לסוגיה הרחבה. הקורא ניזון מהיגדים על הקולקטיביזם או האינדיבידואליזם של החברה הישראלית, כאילו אתוס זה או אחר צומח באקראי. אף על פי שחוקרים אחדים מציינים כי יש הקבלות בין התפתחויות בחינוך הישראלי ובין החינוך "בעולם", ואחרים מצביעים על שינויים כגון "המהפך" בבחירות של 1977 כ"גורם", בכל זאת אין ניסיון להתחקות אחרי מנגנונים ספציפיים הקושרים בין התפתחויות כלכליות ופוליטיות מרכזיות ובין התפתחויות בחינוך. ללא ניסיון כזה, מטרת הספר נותרת מעורפלת. פרט ליד המקרה, אין הקורא יודע מדוע הנושאים המוצגים בו, דווקא הם החשובים. כל חוקר מביא טיעונים פסיכולוגיים, אינטראקציוניים, סוציולוגיים ואידיאולוגיים אשר, מכובדים ככל שיהיו, אינם מתחברים למערכת של המלצות משמעותיות ועקביות (קוהרנטיות).

אלמלא יומרת כותר הספר, ייתכן והסתייגויות אלו היו זניחות. חשוב להדגיש כי אין הביקורת מפחיתה מערכם של רוב המאמרים המרכיבים את האוסף. כל אחד על־פי דרכו יכול לשמש מקור מועיל למתעניין בנושא הינוך כאן ועכשיו. אשר למאה ה־21 – הבטחותיה עדיין מצועפות.